

***DER FALL DES EISERNEN VORHANGS 1989
UND DIE FOLGEN. EUROPÄISCHE PÄDAGOGISCHE
PERSPEKTIVEN, RED. H. SCHLUSS, H. HOLZAPFEL,
CH. ANDERSEN, H. GANSER, WIEN 2021, s. 191***

W prezentowanej pracy zbiorowej wydano drukiem referaty wygłoszone podczas międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 2–3 listopada 2019 roku w Instytucie Nauk o Kształceniu Uniwersytetu Wiedeńskiego z okazji 30. rocznicy upadku żelaznej kurtyny. Redaktorzy publikacji, a równocześnie organizatorzy konferencji, zwrócili uwagę na pedagogiczny wymiar transformacji zapoczątkowanych w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 roku. W świadomości obywateli Europy Zachodniej zakorzeniło się błędne przekonanie, że początek ówczesnym przemianom dał upadek Muru Berlińskiego w 1991 roku. Tym większy podziw należy się austriacko-niemieckiemu zespołowi wiedeńskich pedagogów za to, że wbrew dominującej narracji historycznej upamiętnili Jesień Ludów sprzed trzydziestu lat.

Publikacja składa się z wprowadzenia i ośmiu rozdziałów, w których przeanalizowano istotne z pedagogicznego punktu widzenia konsekwencje przełomu '89 roku. „Nawet gdyby udało się nam uwzględnić wszystkie kraje, których objęły rewolucyjne przekształcenia, nasza publikacja pozostałaby wciąż tylko fragmentaryczna. Paradoksalnie ta właśnie fragmentaryczność odzwierciedla najlepiej sytuację ówczesnego przełomu” (s. 11) – napisali we wprowadzeniu Henning Schluss i Hanna Holzapfel w imieniu całego zespołu redakcyjnego. Autorzy rozdziałów pochodzą z Austrii, Czech, Niemiec, Polski, Rumunii i Ukrainy.

Pierwszy rozdział pt. *'Archäologie' des Begriffs kształcenie* [‘Archeologia’ terminu *kształcenie*] wyszedł spod pióra niżej podpisanego. W nawiązaniu do koncepcji archeologii wiedzy Michela Foucaulta została w nim naszkicowana dekonstrukcja tytułowego terminu „kształcenie” w powojennej polskiej pedagogice ogólnej. Polegała ona na zawężeniu jego rozumienia do procesów nauczania i uczenia się oraz na przymusowej ekspatriacji do dydaktyki ogólnej. Konsekwencją tych manipulacji było wykreowanie socjalistycznej teorii wychowania jako narzędzia politycznej indoktrynacji dzieci i młodzieży. Przełom polityczno-społeczno-kulturowy '89 roku otworzył w Polsce nowy rozdział

w historii pedagogiki ogólnej, którą wydobyto z niemalże całkowitego zapomnienia. Zadaniem, które stoi przed nią obecnie, jest odzyskanie jednej ze swoich podstawowych kategorii pojęciowych – kształcenia.

Autorem drugiego rozdziału jest Ulrich Wiegmann, emerytowany profesor Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie (Niemcy). Swojemu tekstowi nadał tytuł: *Perspektivenwechsel: Der Mauerfall als herausforderndes Verhängnis* [Zmiana perspektyw: upadek Muru (Berlińskiego) jako wyzwanie i fatum]. Przedmiotem jego rozważań są losy prominentnych pedagogów Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) po upadku Muru Berlińskiego w 1991 roku. Ulrich Wiegmann prześledził biografie Karla-Heinza Guenthera (1926–2010) – wieloletniego przewodniczącego Akademii Nauk NRD, Artura Meiera (1932–) – socjologa edukacji z Uniwersytetu Humboldtów i Gerharta Neunera (1929–2008) – ostatniego dyrektora enerdowskiej Akademii Nauk Pedagogicznych. Każdy z wymienionych prominentów napisał autobiografię, w której zawarł swoje wspomnienia z okresu NRD oraz przemyślenia i doświadczenia po zburzeniu Muru Berlińskiego. W oparciu o ten materiał Ulrich Wiegmann wypracował trzy modele radzenia sobie enerdowskich naukowców z niespodziewaną zmianą perspektyw. Pierwszego z wymienionych prominentów zaliczył do modelu pesymisty, który swoje życie i dokonania uznał za bezwartościowe. Drugi z nich reprezentuje model pragmatyka, który postanowił odnaleźć swoje miejsce w zmienionej rzeczywistości. W przypadku Artura Meiera oznaczało to wycofanie się z życia publicznego i poświęcenie się całkowicie rodzinie. Według Ulricha Wiegmana postać Gerharta Neunera odzwierciedla model kontestatora, który nigdy nie pogodził się ze zmianą historyczną. Co więcej, w ogóle nie przyjął jej do wiadomości i po 1991 roku żył tak, jakby czas się dla niego zatrzymał.

Wspomniana już powyżej para redaktorów – Henning Schluss i Hanna Holzapfel – przygotowała rozdział zatytułowany *Auch eine Dialektik der Aufklärung* [To też dialektyka oświecenia]. Poddali w nim analizie postać Lutza Bertrama, wieloletniego redaktora rozgłośni radiowej Ostdeutsche Rundfunk Brandenburg (ORB, Wschodnioniemieckie Radio Brandenburgia), który na początku transformacji politycznej cieszył się ogromnym autorytetem wśród obywateli tzw. nowych landów niemieckich. Największej popularności dostarczyła mu poranna audycja pt. *Auftakt* [Początek], którą emitowano w latach 1991–1995. Dociekając źródeł autorytetu Lutza Bertrama, autorzy zwrócili uwagę na trzy elementy z jego biografii, dzięki którym zyskał niezwykłą popularność: (1) był on osobą ociemniałą, a w ostatnim okresie swojej działalności radiowej zupełnie niewidomą; (2) mówił dialektem wschodnioniemieckimi i (3) w latach 1980–1989 kolaborował ze STASI, wschodnioniemiecką służbą bezpieczeństwa, jako tajny współpracownik. To ostatnie wyszło na jaw w roku 1995 i spowodowało usunięcie Lutza Bertrama z pracy w ORB. Zdaniem Henninga Schlussa i Hanny Holzapfel ta skrywana przeszłość była paradoksalnie głównym powodem, dla którego Lutz Bertram często podejmował na falach eteru drażliwe kwestie dotyczące socjalistycznej przeszłości tzw. nowych

landów i współpracowników STASI. Przez to ucieleśniał oświeceniowego „luminarza”, do czego otwarcie aspirował do chwili, gdy ujawniona została jego niechlubna przeszłość.

Jako kolejny rozdział w omawianej monografii został umieszczony tekst Sabine Krause z Uniwersytetu w Innsbrucku (Austria). Nosi on tytuł *Staaken feiert «Wiedervereinigung»* [Staaken świętuje «Zjednoczenie Niemiec»]. Rozdział ten powstał w wyniku realizacji projektu badawczego polegającego na analizie (auto) biograficznej zdjęć wykonanych w podberlińskiej miejscowości o nazwie Staaken. Miejscowość ta, analogicznie jak Berlin, została wkrótce po zakończeniu II wojny światowej podzielona na dwie części – wschodnią i zachodnią. Pierwsza z nich należała do socjalistycznego Berlina Wschodniego, a druga do kapitalistycznego Berlina Zachodniego. Zdaniem Sabine Krause losy mieszkańców obrazują w miniaturze powojenną historię Niemiec. Zgromadzenie materiału fotograficznego nie było wcale łatwym przedsięwzięciem, gdyż w NRD obowiązywał zakaz fotografowania, w szczególności strefy nadgranicznej. Pozyskane i niejednokrotnie cudem zachowane zdjęcia badaczka wzbogaciła wywiadami z rodowymi mieszkańcami Staaken, skąd *notabene* sama pochodzi. Na tej podstawie przygotowała opracowanie o charakterze jakościowym. Tym, co zwraca w nim uwagę, jest potraktowanie pamięci indywidualnej i zbiorowej jako przestrzeni szeroko rozumianego kształcenia, stawania się.

Dwa następne teksty zostały przygotowane przez autorów pochodzących z Republiki Czeskiej, która przed rokiem 1989 stanowiła część Czechosłowacji. Tomáš Kasper z Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Technicznego w Libercu przyjął jako tytuł swojego rozdziału zwrot pochodzący z mowy potocznej: *«Alles muss man umschreiben»* [«Wszystko trzeba przepisać»]. Użył go do oddania zadeklarowanej przez czechosłowackich historyków wychowania na początku lat pięćdziesiątych minionego stulecia gotowości do przepisania, a właściwie napisania od nowa, historii edukacji w Czechosłowacji. Ta gotowość oznaczała przyzwolenie na nieograniczoną sowietyzację pedagogiki czechosłowackiej. Zdaniem Tomáša Kaspera mocodawcom socjalistycznej doktryny edukacyjnej chodziło nie tylko o wyeliminowanie najmniejszych przejawów oporu wobec idei wychowania nowego, socjalistycznego człowieka, lecz również o „przepisanie” przeszłości edukacji. Dla zobrazowania tego autor wy dobył na światło dzienne niektóre zafałszowania, jakie wprowadzono w powojennym dyskursie pedagogicznym na temat tzw. szkoły jednolitej. Tym sposobem idea oświaty jednolitej została nie tylko nadużyta przez socjalistyczną propagandę i wiernopoddańczych rodzimych pedagogów do sowietyzacji ówczesnego społeczeństwa czechosłowackiego, lecz również wstecznie wypaczona przez jej „przepisanie”.

Tomáš Janík i Marcela Janíková z Uniwersytetu Masaryka w Brnie (Republika Czeska) zatytułowali swój rozdział *Der Fall des Eisernen Vorhangs 1989 und die Folgen für das Schulsystem Tschechiens* [Upadek żelaznej kurtyny w 1989 roku i jego skutki dla systemu oświatowego]. Przygotowując grunt pod swoje rozważania, czeskie małżeństwo naukowców naszkicowało najpierw liczącą ponad

100 lat historię oświaty w Czechosłowacji i Czechach. Najwięcej uwagi Tomáš Janík i Marcela Janíková poświęcili najnowszemu okresowi po upadku żelaznej kurtyny w 1989 roku. Okres ten podzielili na trzy fazy: (1) dekonstrukcja i częściowa stabilizacja (1989–2001), (2) rekonstrukcja systemowa i implementacja (2001–2014) oraz (3) stopniowa dyferencjacja (2014–2020). Do opisanie specyfiki każdej z tych faz posłużyli się analizą zarządzania. W analizie tej uwzględnili sześć zakresów wyszczególnionych w *Narodní program rozvoje vzdělávání v České republice – Bílá kniha* [Narodowy program rozwoju kształcenia w Republice Czeskiej – Biała księga]. Program ten wyznacza od 2001 roku jednolitą podstawę dla ustawodawstwa szkolnego w Republice Czeskiej i określa kierunki jej rozwoju. Pedagodzy z Brna posługując się tymi zakresami, wykazali, że w każdej z wymienionych trzech faz akcenty rozkładały się niejednolicie, a niekiedy nawet całkowicie sprzecznie. Obrazuje to „zygzakowata linia” (s. 121), którą wytyczają przeprowadzone do tej pory reformy oświaty. Pomimo upływu trzech dekad od 1989 roku reformy te stanowią przedmiot ustawicznego sporu w społeczeństwie czeskim.

Kolejny rozdział pochodzi od dwójki autorów ukraińskich: Maksyma Didenki i Lilli Berlinskiej i został zatytułowany *Inklusive Bildung in der Ukraine: Aussichten und Herausforderungen* [Kształcenie inkluzyjne na Ukrainie: perspektywy i wyzwania]. Tym razem punkt, z którego podjęta została analiza pedagogicznych następstw upadku żelaznej kurtyny, wyznacza ukraińskie szkolnictwo specjalne. Maksym Didenko i Lilli Berlinska skrótowo przedstawili miejsce zajmowane przez oświatę specjalną w okresie przynależności Ukrainy do Związku Sowieckiego, a właściwie brak takiego miejsca i dyskryminację osób z niepełnosprawnościami. Na tym tle wskazali na przemiany, które dokonały się i nadal dokonują w tym zakresie po odzyskaniu niepodległości przez Ukrainę. W ich wyniku pedagogika specjalna nabiera charakteru samodzielnej dyscypliny naukowej, a osoby z niepełnosprawnościami wychodzą z cienia nieświadomości społecznej.

Recenzowaną publikację zamykają dwa rozdziały poświęcone wydarzeniom 1989 roku w Rumunii. Był to jedyny kraj, w którym podczas Jesieni Ludów nie obyło się bez przelewu krwi. Nie może więc dziwić, że ten problem znalazł się w centrum rozważań przeprowadzonych w obu tekstach. Autorką pierwszego z nich jest pochodząca z Rumunii młoda austriacka badaczka Christine Salmen. Swoim rozważaniom nadała tytuł *Erzählungen vom Umbruch in Rumänien 1989* [Opowieści o przełomie 1989 roku w Rumunii]. W oparciu o analizę fenomenologiczną opowieści naocznych świadków oraz teksty publicystyczne i literackie Christine Salmen zrekonstruowała utrwalone w nich obraz wydarzeń sprzed trzydziestu lat. Z pewnym zaskoczeniem badaczka konstatuje, że obraz ten nie jawi się bynajmniej jako jednolity. Podobnie ma się rzecz z oceną faktów historycznych. Pomimo upływu czasu przemiany '89 roku pozostają niezamkniętym rozdziałem w najnowszej historii Rumunii – zarówno na płaszczyźnie losów indywidualnych, jak i dziejów narodu.

Drugi tekst dotyczący Rumunii ma charakter stricte autobiograficzny. Gudrun Gutt uczestniczyła bezpośrednio w wydarzeniach w Rumunii pod koniec 1989 roku jako korespondentka zagraniczna Österreichische Rundfunk (ORF, Radio Austriackie). W formie przypominającej dziennik opisała zdarzenia historyczne, które relacjonowała na falach eteru w tragicznych tygodniach obalania dyktatury Nicolae Ceaușescu i jego rodziny. Na uwagę zasługuje pytanie, którym autorka zatytułowała ostatni punkt swojego rozdziału: *Die Hintergründe: War es eine Revolution oder war es keine?* W przekładzie na język polski brzmi ono: *Kulisy: czy była to rewolucja, czy nie?* Zdaniem Gudrun Gutt kwestia ta do dziś pozostaje nierozstrzygnięta, co więcej, staje się problemem, na który nie będzie można nigdy jednoznacznie odpowiedzieć.

DARIUSZ STĘPKOWSKI

ORCID: 0000-0002-6855-1517

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa